

A szabadakarat problémája és a büntetőjog.

Második közlemény.

A büntetés és A büntetés és determinizmus viszonyának tárgyalásában arra kell figyelemmel lennünk, hogy ne keverjük a büntetés fogalmába filozófiai elemeket, mivel a büntetés jogi cselekedet, csakis a jog szempontjából kell bírálat vagy vizsgálat alá venni. Mi tehát e helyen mellőzzük mindama meghatározásokat, melyeket filozófusok adtak s csupán a jogi szempontokat fogjuk szem előtt tartani.

Mi a büntetés? *Merkel* meghatározása szerint: „a büntetés valamely rossz, — Übel — mely által valaki, az általa elkövetett kötelesség ellen való cselekvényéért sújtatik”.¹ E meghatározással tartalmilag *Bindingé* is megegyezik, hogy „a büntetés mindig szándékos és érzékeny megkárosítása (Schädigung) a bűnösnek, kényszerítés arra, hogy a bűnös valamely rosszat eltűrjön”.² E meghatározások azonban annyiban nem kielégítőek, a mennyiben az ezekben használt rossz — Übel — kifejezés nem jogi fogalom. A büntetés — mondja *Lukács*³ — a jog szempontjából mindig joghátrány. Ez a kifejezés teljesen megfelelő. *Lukács* meghatározása szerint tehát a büntetés: „az a joghátrány, melyet az állam, a törvényben meghatározott, elkövetett és bebizonyított cselekmény miatt a büntetéssel szemben, a törvényben meghatározott hatóságok által és az ott megjelölt módon alkalmaz”.⁴ Különbösen általános szempontból *Merkel* meghatározása is elfogadható, mert hiszen már *Grotius* is úgy határozza meg a büntetést: „malum passionis, quod infligitur ob malum actionis”.⁵

Józan észszel tagadni sem lehet, hogy a bűnnek büntetése jogosult, erre már maga a természet ad példát, midőn bizonyos rossz és erkölcsellenes cselekmények eredményéül csak rosszat hoz létre. Ha a természet is büntet, mennyivel inkább kell büntetnie az embernek, ki saját jólétét törvényekkel védi. A társadalomnak nemcsak joga, hanem kötelessége is megbüntetni mindazokat a cselekedeteket, melyek fennállását vagy nyugalmát veszélyeztetik. Magasabb erkölcsi szempontból ugyanis — a mint *Oskar Kraus* megjegyzi⁶ — az államnak hivatása ugyanaz, mint az individuumé: a szellemi értékek lehető legnagyobb

¹ Id. mű, 175. l.

² Id. mű, 484. l.

³ Id. mű, 207. l.

⁴ U. o.

⁵ Idézve *Traeger* művében 218. l.

Lásd még *Petersen* id. m. 181. l.

⁶ *Zeitschrift* etc. XVII. k. 467. l.

summájának megvalósítása és a rossznak megsemmisítése. Minél nagyobb a szubjektív erkölcstelenség, annál nagyobb a veszedelem, a mely az államot s a társasági életet veszélyezteti. Hogy pedtg ez a szubjektív erkölcstelenség elég széles körre terjed ki, mutatják a morálistatisztika szomorú adatai, melyek megdöbbentő törvényszerűséget tárnak elénk. Az ember mindig hajlandóbb természeti ösztöneinek szavára hallgatni és azokat követni s nem törődik azzal, hogy vajjon ebből nem háramlik-e kár a közre. Szóval, ebben a tekintetben teljesen igazat adunk *Hobbes*-nek, hogy törvényekre és büntetésre szükség van, ha nem akarjuk, hogy kiüssön a bellum omnium contra omnes.

Büntetés nélkül a társadalmi rend teljes romlásnak indulna és a mint *Franck* mondja, a bűn és vétek mindenütt túrelmességre es pártfogásra találván, emelt fejjel járnának a világon.¹ Az egyesek szabadsága, a társasági rend s maga a moralitás is követelik, hogy a bűnös büntetéssel sújtassék. Hogy tehát a büntetésnek jogi alapja van, ma már senki sem vonja kétségbe, ha van is egy-két büntetőjogász, kinek véleménye szerint a büntetés az egyén jogainak sérelme. E felfogás értéke éppen csak annyi, mint a *Pikler Gyula* ama tanításának értéke, hogy az emberi cselekedetek végrehajtásának oka a nap sugarainak erejében keresendő.²

Ekként fogván fel a büntetés fogalmát, világos dolog, hogy az egyáltalában nem függ sem életnézletektől, sem filozófiai analízisektől avagy dedukcióktól. Míg bűn van, szükség van büntetésre is, mivel a büntetés reakció a bűnre. Van-e szabadakarat vagy nincs, evvel a büntetőbíró nem sokat törődik.

Nem kellene tehát kutatnunk, hogy vajjon determinista vagy pedig indeterminista állásponttól lehetséges-e a büntetés, de mivel az indeterminizmus hívei azt állítják, hogy büntetésről csak ott lehet szó, hol az akarat szabad, vizsgálunk kell, hogy vajjon helyes-e a szabadakarat híveinek ezen állítása.

Már az az egyetlen mindennap észlelhető tény, hogy állatokat is szoktunk megbüntetni, mutatja az indeterministák állításának helytelen voltát. Hiszen az állatot is csak akkor öljük meg, ha reánk határozottan ártalmas; előbb megkíséreljük büntetés által megjavítani. Ime, büntetünk, punitur ne peccetur, pedig az állatnak legjobb akarattal sem lehet szabad akaratot tulajdítani.

Birkmeyer a jogi ok fogalmáról szóló értekezésében azt a megjegyzést teszi, hogy ha a determinizmus álláspontjáról valamely bűnöst megbüntetünk, ez éppen olyan visszás dolog, mint hogyha egy sánta lovat korbácsütésekkel ösztönzünk mozgásra.³ A bűncselekményt elkövető embernél azonban ilyen sántaságról szó sem lehet. *Birkmeyer* és a hasonló gondolkozású büntetőjogászok félreértésének oka kétségen kívül abban keresendő, hogy nincsenek tisztában azzal, mit kell értenünk motívumon s éppen ezért e motívumoknak valamely misztikus erőt tulajdonítanak. Azt gondolják ugyanis, hogy a motívumoknak önmagukban van az erejük; már pedig, a mint már fennebb láttuk, a motívumok

¹ Id. mű, 3. l.

² *Finkey*, id. mű, 160. l.

³ *Gerichtssal*, 37. k. 331. s köv. sorok idézve *Petersennél*.

erejüket mindig a cselekvő alanytól nyerik. Ha a cselekvő egyén karaktere oly természetű, hogy pl. a pénzlopásra csábító motívumot elveti, e motívumnak ebben az esetben semmiféle ereje nincsen. Ha ellenben a pénzlopásra csábító motívum erősebb a cselekvő lelkében, mint a pénzlopást tiltó erkölcsi és jogi törvény, akkor e pénzlopásra csábító motívum ereje nagyonak mondandó. Azt az egyént, ki a pénzlopásra csábító motívumot elveti, felmentjük, akár szabad az akarata, akár nem, míg azt az egyént, ki e motívumot elfogadja, büntetéssel sújtjuk, akár szabad az akarata, akár nem. Itt tehát nem a motívumok erejéről, nem a motívumok keletkezéséről, nem is azoknak számáról van szó, hanem egyedül és kizárólag a cselekvő egyén karakteréről és lényegéről, melyet a cselekedet okának kell tekintenünk.

*

Ha mindenki elismeri is, hogy a büntetésnek jogi alapja van, a büntetés jogára nézve igen eltérők a vélemények. Lássuk e véleményekkel szemben mily álláspontot kell a determinizmusnak elfoglalnia.

Mindazok a teóriák, melyek a büntetés problémájával foglalkoznak, két nagy csoportra oszthatók: relatív és abszolút teóriákra.

A relatív teóriák szerint a büntetést annak hasznossága igazolja; a büntetés célja a javítás, a büntől való elrettetés.

Az abszolút teóriák szerint pedig a büntetés a bűnnek szükség-szerű következménye. A büntetés erkölcsileg szükségszerű. *Kant* szerint a büntetőjog egy kategorikus imperativus. A relatív teória szerint azért büntetünk, hogy ne peccetur, míg az abszolút teória álláspontján azért sújtjuk a büntettest büntetéssel, quia peccatum est.

A mi az abszolút teóriákat illeti, semmiképpen sem tudjuk belátni, hogy miért kelljen valamely rosszat megtorolni, a már elkövetett rosszat és főleg, hogy miért ésszerű ez, a mint *Kant* állítja. E felfogás mellett lesüllyedünk ismét a zsidók visszafizetési álláspontjára, a mi éppen nem mutat nagy fejlődésre. A modern büntetőjog nem akar bosszút állani, hiszen már a keréketörés ideje elmúlt. A büntetés nem lehet öncél; senki sem kívánja alkalmazni, ha nem volna rá szükség.

A determinizmus tehát az abszolút teóriák felfogását nem osztja. A büntetés nem szükségszerű következménye az értelemnek, nem is öncél, hanem csak annyiban szükséges, a mennyiben azt a jogrend megkívánja. Ezt a felfogást bizonyítja az a tény is, hogy a büntetés napról-napra szelidebb lesz, mivel célja nem a bosszú vagy visszafizetés. Minél magasabbra fog fejlődni az egyesek erkölcsössége, annál kevesebb büntetésre lesz szükség, mivel annál biztosabb a jogrend épségben maradása. Tehát a büntetés determinista álláspontról tekintve, nem öncél, hanem eszköz; a büntetőjog hajlandó volna lemondani ez eszköz használásáról, ha a vallás, az erkölcs, a nevelés stb. képesek volnának odanevelni az emberiséget, hogy saját vágyainak kielégedését rendelje alá az állam és társadalom jólétének.

Erkölcsi érzések Az indeterminizmus hívei állításaiknak igazolására s a determinizmus. legfőbb érveknek tekintették az erkölcsi fogalmakat, azt állítják, hogy ezeknek kellő magyarázatát adni a determinizmus álláspontjáról lehetetlen. Az akarat szabadság egyik legújabb hirdetője, *Foucault*, nem habozik egyenesen azt állítani, hogy a morális fogalmak

igazsága sokkal inkább függ a szabadakarat igaz voltától, mint a szabadakarat igaz volta az erkölcsi fogalmak igaz voltától.¹

E helyen csak azokkal az erkölcsi fogalmakkal fogunk foglalkozni, melyek a büntetőjogban is szerepet játszanak vagy azzal valamelyes összefüggésben vagy viszonyban vannak. A determinizmusnak a felelősség, a szégyen és megbánás érzéseivel való viszonyát fogjuk itt feltüntetni.

A felelősség és a A szabadakarat védői fel szokták említeni a determinizmus, determinizmus ellen, hogy a felelősség érzete annak alapján ki nem magyarázható. Az a kérdés, hogy mit értünk felelősségen? Midőn felelősségről beszélünk, ezen azt szoktuk érteni, hogy az ember, midőn ő tőle indul ki a cselekvés, ezért a cselekedetért ő a felelős, azaz tettéért felelősséggel tartozik. A felelősség tehát szubjektíve nem egyéb, mint annak érzése, hogy cselekedeteimnek én vagyok az oka és nem más valaki.

Tehát a felelősségnek alapját az *én* identitása képezi. Én érzem, hogy vagyok; tudom, hogy *én* voltam az, a ki cselekedtem; tehát kétségtelen dolog, hogy e cselekedet oka is *én* vagyok. Tehát látnivaló dolog, hogy a felelősségérzet semminemű kapcsolatban sincsen a szabadakarat kérdésével, mert hiszen nekem mindegy, hogy szabad akaratral cselekedtem-e vagy nem; a bűnt elkövettem és érzem, hogy azt én követtem el, hogy tehát azért én vagyok a felelős. Itt csak arról lehet szó, hogy ki tudja helyesebb értelmezését adni a felelősség fogalmának: az indeterminista-e vagy pedig a determinista?

Bármint álljon is a dolog, meg kell jegyeznünk, hogy a büntetőjogban a felelősség érzete nem jön számításba az *egyed* esetekben. Ha valakit büntetni akarunk, nem fogjuk tőle kérdeni, hogy vajjon érzi-e e cselekedetért való felelősségét? Igen gyakran megtörténik, mint azt a gyakorlat is mutatja, hogy sok olyan büntettest kell tettéért elítélni, a ki nem érzi magát felelősnek (a megátalkodott gonosztevő), míg azonban sok olyan tettest kell felmenteni, kiben a felelősség érzete feltétlenül megvan. Akár érzi a büntettest a bűnéért való felelősségét, akár nem, a büntetőjog őt ezért mégis felelőssé teszi, ha a beszámítást megakadályozó valamely körülmény nem kerül elő.

A szégyen érzése Abból a kétségtelen tényből, hogy jócselekedés a determinizmus, teink után bizonyos örömet érzünk, míg, ha rosszat cselekedtünk, lelkünkben a megbánás érzete kél fel, ebből a tényből az indeterminizmus azt a következményt vonja le, hogy akaratunk szabad. Mert az indeterministák szerint „vajjon lehetséges-e örömet éreznünk jócselekedeteink után és szégyent rossz cselekedeteink miatt, ha akaratunk nem volna szabad?” Szerintök, ha akaratunk nem szabad, akkor cselekedeteink sem jók, sem gonoszok, hanem szükségszerűek, már pedig szükségszerűen bekövetkezett cselekedetek felett nincs mit örvendenünk vagy szégyenkeznünk.

Az a kérdés azonban, hogy vajjon öröm- és szégyenérzetünk alapja és kritériuma a szabadság, a függetlenség-e? Erre a feleletnek tagadónak kell lennie. A mint *Traeger* igen találóan jegyzi meg,² ha ez volna tényleg az eset, akkor testünknek és szellemünknek is bizonyos

¹ Id. mű, 502. l. stb.

² Id. mű, 153. l.

állapotjait függetleneknek kellene mondanunk, mert hiszen ezek felett is igen sokszor éreztünk örömet vagy szégyent. Ezt állítani azonban teljesen lehetetlen, mivel a tapasztalat ellenkezőt bizonyít.

A megbánás érzete Az indeterminizmus állítása szerint az ember másként is cselekedhetett volna, mint a hogy cselekedett. Ha annak a ténynek tudatára ébredt az, ki rossz cselekedetet követett el, felébred lelkében a megbánás érzete.

Az indeterminizmus szerint a megbánás érzetét a determinizmus nem képes megmagyarázni. Ez állítás helytelen volta azonnal kitűnik, mihelyt figyelembe vesszük, hogy ez az érzés mindenkiben föltámad, ha a cselekedet elkövetése után vissza helyezi magát azok közé a körülmények közé, melyek között cselekedete lefolyt és észreveszi, hogy — mostani ítélete szerint — másként is cselekedhetett volna. A megbánás érzete tehát felébred az illető lelkében akkor is, ha rosszat tett. Később belátja, hogy jobban is cselekedhetett volna; de felébred a megbánás érzete akkor is, ha a tett elkövetése után, ha bár az jó is, azt hiszi, hogy még jobban is cselekedhetett volna. Hogy azután vajjon szabad akarral cselekedett-e az illető vagy nem, az nem jön itt tekintetbe, éppen úgy, mint nem jön tekintetbe a felelősség is a szégyenérzetnél. Tehát a megbánás érzésének előállása nem dönt a szabad akarat javára, sőt — ha figyelmesebben tekintjük a dolgot — éppen a szabad akarat ellen szól.

A megbánás u. i., a mint *Liepmann* megjegyzi,¹ nem egyéb, mint a saját tettünk felett önmagunk által való ítélethozatal, tehát szubjektív ellenképe az objektív elítélésnek. Ez az érzése a megbánásnak pedig akkor szokott előállani, ha tettünk indítéka erős külső motívumok valának. Ha bizonyos igen erős bűnre indító motívum teljesen hatalmába keríti az öntudatot, ezt az egyedül értékes valamit, mely ezután értékel minden mást, akkor egyes érzések avagy ösztönök, melyek minket a bűntől távol tartani képesek, pillanatnyira elnyomatnak ugyan, de teljesen soha. És pedig annál nyomatékosabban emelik fel szavukat, minél nagyobb volt a büntett, mely által az a bizonyos motívum öntudatunkat hatalmába kerítette, kielégítetést nyert. Ekkor természetesen a bűnre indító motívum minden erejét elveszíti s ezután ama gátló érzések és ösztönök uralkodni fognak ismét a cselekvő öntudatában s mint megbánás fog jelentkezni az illető egyén lelkében ama tudat, hogy íme voltak olyan motívumok öntudatában, melyek képesek lettek volna őt elkövetett tettétől visszatartani.

Hogy már most ez a körülmény a determinizmus ellen szól, ezt állítani teljesen lehetetlen. Mert hiszen az, hogy az illető másként is cselekedhetett volna, ez a lehetőségi ítélet csak annyit mond, hogy a tett el is maradhatott volna, de mivel nem maradt el, az illető egyénnek beszámítandó. Tehát nem azért jogosult és megmagyarázható érzés a megbánás, mivel a megtörtént cselekedet minden okot nélkülözött, hanem mivel az elkövetett tett szükségszerűségét nem külső okokban és körülményekben, hanem az illető egyénnek, mint beszámítás alá eshető tettesnek, cselekedetében kell keresnünk. Ha ugyanis a tettet valamely külső körülménynek hatása folytán kellett szükségszerűen megtennünk, akkor egészen természetesen azt nem is bánhatjuk meg, mivel ama cse-

¹ Id. mű, 172. l.

lekedetnek nem mi voltunk az okai, azaz az én identitása ebben az esetben szertefoszlott, az illető egyén pusztá eszközzé lett. Míg ellenkező esetben, ha u. i. érzem és tudom, hogy azt a cselekedetet én követtem el és belátom, hogy helytelenül, akkor igenis megbánást érzek, mintegy sajnálom saját magamat.

Éként teljesen világos, hogy a megbánás érzése semmiesetre sem függ az indeterminizmustól. Sőt ellenkezőleg, éppen a determinizmus mellett szól, mert hiszen az illető, ki megbánást érez, éppen azon bánkodik, hogy ime voltak öntudatában olyan érzések és motívumok, melyek megakadályozhatták volna tettének elkövetésében és ő neki mégis azt a bűnéreindító motívumot *kellett* követnie, azaz, hogy nem cselekedhetett szabadon, hanem lényegének megfelelően.

A megbánásnak eme lélektanán kívül van még egy körülmény, mely a mellett dönt, hogy a megbánáshoz nem kívántatik meg az akarat szabadsága, s a mely körülményre *Traeger* tesz figyelmessé.¹ Darwin kimutatása szerint ugyanis a megbánás érzése nem csak az emberi lélek tulajdonsága, hanem előfordul az állatoknál is: már pedig még a legtulzább indeterminista sem merné azt állítani, hogy az állat is bír szabad akarral.

Az ítélet erkölcsi momentuma, a megbánás, a lelkiismeret és a determinizmus. A bűnről és a büntetésről való felfogás mai fejlettsége mellett, már minden civilizált állam büntetőtörvénykönyve a

a büntetés feltételeként a bűncselekményt tekinti. Az az ítélet, mely valakinek hűnösségét mondja ki, a mint az előzőekben láttuk, bizonyos szemrehányást tartalmaz a bűnössel szemben. Ez a körülmény az ítéletnek etikai színezetet ad, a mennyiben a szemrehányás, a tettnek ez a helytelenítése egy *erkölcsi értékítélet* erejével bír. A bűncselekményt végrehajtó egyén tehát, midőn tettének normaellenes volta konstataáltatik, nem csak az államhatalomtól részesül büntetésben, mivel az általa felállított törvényt áthágta, hanem büntetésben részesül egyszersmind minden egyes egyén részéről is és e büntetés a már említett értékítéletben nyer kifejezést. E szemrehányás jogosult, mivel az elkövetett tett az illető egyén sajátos természetének bizonyos külső körülmények között véghezvitt produktuma, azaz, miként a szabadság fogalmának fejtegetésekor láttuk, a véghezvitt cselekmény oka, az illető egyén lényege volt: *az ítéletben nyilatkozott szemrehányás e szerint nem is a tettet, hanem a cselekvő egyén karakterét illeti.* Ha azonban így áll a dolog és e tett az azt végrehajtó alany szükségszerű cselekedete volt, úgy az indeterminizmus nem kifogásolhatja a determinizmus ama kijelentését, hogy e cselekedetet végrehajtó egyén méltó arra a szemrehányásra, melyet a felette kimondott ítélet tartalmaz. Így a determinizmus.

Az indeterminizmus a magyarázattól eltérőleg egészen más módon igyekszik megállapítani e szemrehányásnak jogosult voltát. Az indeterminizmus vitatói ugyanis azt állítják, hogy az a szemrehányás, a mely minden büntetésnél kimondott ítélet elmaradhatatlan alkotó része, e szemrehányás azért jogosult, mivel az illető egyén másként is *cselekedhetett volna.* És mivel nem cselekedett másként, mint a hogyan cselekedett, mivel nem cselekedett úgy, miként a norma megkívánja, megérdemli a büntetést és szemrehányást. Ilyen úton a szemrehányás jogos

¹ Id. mű, 157. l.

voltát nagyon gyengén lehet igazolni. A mint u. i. a megelőző szakaszban kimutatni iparkodtunk, a másként cselekedhetés érzete még nem jelenti azt, hogy az illető tényleg másként is cselekedhetett volna; ez csupán egy *lehetőségi* ítélet, melyet kimondhatunk akár szabad az akarat, akár nem. A szemrehányás jogosult minden olyan esetben, a melyben a véghezvitt cselekedet a felállított normával ellenkezik; alkotó része az minden morális értékítéletnek és mivel az értékítélet teljesen független az akaratszabadság kérdésétől, azért ez ítéletben foglalt szemrehányásra nézve is teljesen mindegy, hogy szabad-é az akarat vagy sem.

* * *

Daczára, hogy a *lelkiismeret* kérdése és vizsgálata az erkölcsstan vagy helyesebben az értékelmélet feladata, összefüggés szempontjából e helyen tárgyalhatjuk az indeterminizmus híveinek amaz ellenvetését is, hogy a lelkiismeret ténye a determinizmus álláspontjáról merőben érthetetlen és meg nem magyarázható.

Mindenekelőtt ama kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy mi is az a lelkiismeret? Problémánk szempontjából u. i. nem mindegy, hogy miként fogjuk fel és magyarázzuk a lelkiismeretet.

A lelkiismeret tényét a filozófusok nagy része az erkölcsstanra korlátozza s úgy beszél arról, mintha az csupán erkölcsstaní fogalom lenne. A lelkiismeret azonban, a mint *Böhm* Károly axiológiájában kimutatja, egy általános értékelméleti fogalom, a mely jelentkezik mindannyiszor, valahányszor vétünk a jó, a szép, vagy az igaz ellen, azaz „a lelkiismeret minden értékelést kísér“¹ Ha az én cselekedetem megegyezik az erkölcsi normával, a tetszés érzete jelentkezik lelkemben; ha ellenben cselekedetem ellentmond e normának, lelkemben a visszatetszés érzete lép fel, illetve a nemtetszés érzete: *ez érzet a lelkiismeret szava.*

Az a kérdés már most, hogy milyen természetű ez a lelkiismeret (conscientia, συνείδησις)? Vajjon velünk született-é vagy pedig fejlődés eredménye? vajjon egyforma-é mindnyájunkban vagy pedig az illető egyén erkölcsi minősége által van feltételezve?

Hosszú időn keresztül hitték és tanították a filozófusok, de különösen a teológusok, a kik azután hatottak a filozófusokra is, hogy a lelkiismeret valami földöntúli és természetfeletti dolog, mely egyformán hallatja szavát minden halandó szívében és lelkében. E felfogás szerint a lelkiismeret nem egyéb, mint Isten szava mibennünk. E tanítás merő ellentétben áll a tapasztalattal. A mi lelkiismeretünk éppen oly mértékben származik Istentől, mint a hogy tőle származik egész testünk: intelligenciánk, esztünk, érzéseink stb. A lelkiismeret e tekintetben semmit sem különbözik tehát a mi többi tehetségeinktől, egész természetünktől. A lelkiismeret által nem a transzcendens világ nyilatkozik bennünk, tehát az nem természetfeletti, nem is született velünk és következésképpen nem mindnyájunknál egyenlő.

Az emberevő törzsek minden lelkiismereti furdalás nélkül ölik le fehér embertársaikat és ez a tény már magában véve ellene bizonyít ama feltevésnek, hogy a lelkiismeret velünk született tehetség. Nem. *A lelkiismeret hosszas fejlődés eredménye.* Tagadhatatlan, hogy mindnyá-

¹ *Az ember és Világa* III. k. 339. ol.

junk lelkében meg van a tehetség arra, hogy ez a lelkiismeret minél finomabbá fejlődjék, azonban nem mindenkinél fejlődik ki teljesen; némely embernek lelkében éppen sehogy sem. Annak, kinek erkölcsi-sége a fejlődés magas fokán áll, bizonyára mást fog mondani a lelkiismeret szava, mint annak, a ki kora gyermekségtől kezdve azt ette meg, a mit ellopott. Minél magasabb fokára jutott valaki az intelligenciának, annál érzékenyebb a lelkiismerete és minél alacsonyabb fokú intelligenciával bír valaki, annál kevésbé érzékeny a lelkiismerete. Paulsen a Darwin fejlődési teóriájára támaszkodva, magyarázza meg a lelkiismeret keletkezését s lényegét.¹ Darwin szerint ama belső kényszerűség érzete, hogy természeti ösztöneink rovására fejlődés útján szerzett akaratí meghatározottságainkat kövessük, ez a kötelességérzet legprimitívebb alakja; a szegyennek érzete, hogy esetleg mégis természeti ösztöneinket követtük, ez a lelkiismeret legprimitívebb formája.

Mindezt összevéve abban állapodhatunk meg, hogy a lelkiismeret minden értékelésünket követi s így a szerint módosul, mint a milyen az egyes emberek értékelése. Minél magasabb a mi értékelésünk, annál finomabb lelkiismeretünk. Így tehát a lelkiismeret transcendens magyarázatát elvetve, a lelkiismeretet fejlődés útján létrejöttnek állítjuk.

Ha eként áll a dolog — és e mellett a tapasztalat bizonyít — akkor nemcsak az indeterminizmus tudja magyarázatát adni a lelkiismeretnek, hanem a determinizmus is, a melynek állítása szerint a lelkiismeret egy lélektani tény, és hosszas fejlődés eredménye, mely a körülmények szerint különböző. Sőt a determinizmus világosabb és teljesebb magyarázatát adja e ténynek, mint az indeterminizmus, mely egyszerűen megelégszik annak konstatálásával, hogy a lelkiismeret velünk születik s egyformán hallatja szavát mindenkin.

Bármiként állana is a dolog, lenne igaza a determinizmusnak vagy indeterminizmusnak, *a büntetőjognak semmi köze sincs a lelkiismerethez.* A mint *Merkel* mondja,² a jog álláspontja nem azonos a gyóntatószék, avagy az egyéni lelkiismeret szavával. Az egyesek lelkiüdvösségéről való gondoskodást átengedi a mai jog más hatalmaknak. A büntetőjog szempontjából tekintve a cselekedeteket, nem az a kérdés, hogy minő értékkel bírnak tetteink önmagunk előtt, hanem az, hogy miként kell azokat értékelnünk az általános érdek szempontjából.

A bűncselekmény A büntudat tényét talán ha meg is tudja magyarázni a determinizmus,³ rázni a determinizmus — vetik ellen a szabad akarat védelmezői — azt már semmiképpen sem tudják magyarázni a deterministák, hogy miként tulajdoníthatjuk valakinek valamely bűncselekmény elkövetését, ha minden szükségszerűen történik; determinizmus álláspontjáról a bűn és büntetés üres fogalmak.

A bűncselekmény fogalmának vizsgálásánál nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy mint minden fogalom, úgy ez is, sokféle és nagy

¹ *System der Ethik*, 2. kiadása (Berlin, 1891.) 298. s köv. lapokon.

² *Strafrecht*, 22. ol.

³ *Traeger* id. mű, 201 s köv. *Liepmann* id. mű, 163 s köv. *Ad. Franck*, *Philosophie du droit pénale*. Paris. 1889. Alcan. 93 köv. *Lukács Adolf* id. m. 70. s köv. *G. Tarde*: *La philosophie pénal* 295 s köv. *Finkegy Ferencz*: id. m. 30 s köv. §§. *von Liszt*: id. m. 23 s köv. §§.

változáson ment át idők folyamán. A görögöknél, mint azt a nagy görög tragédiák mutatják, a bűn és bűncselekmény teljesen külsőlegesen fogatott fel és csak igen lassú fejlődés által lett mind bensőbbé.

Garraud a büntetőjog általános történelmében három típusos korszakot különböztet meg: ¹ *Először a barbár korszakot*, melyben a bűncselekmények feloszlottak az egész közösséget réntő bűncselekményekre, a melyek kegyetlen testi büntetések által toroltattak meg és a magán embert érintő bűncselekményekre, a melyek vagy az áldozat vagy annak családja által toroltattak meg. *Második korszak* az ú. n. *teokratikus* korszak, mely alatt a bűncselekmények úgy fogattak fel, mint a vallásos intézmények ellen elkövetett merényletek és végül 3.) az ú. n. *politikai* korszak — *la période politique* — melyben a bűncselekmény úgy tekintetik, mint a szociális rendnek megsértése, a büntetés pedig mint e sértés megelőzésének és megpreparálásának eszköze. A primitív társadalomban a társasági rend megővésének és fentartásának eszköze a magán bosszú volt, a mely mint általános emberi instinctus, nem tett különbséget a bűncselekmények különböző fokai közt. A primitív társadalomban élő ember minden, magán vagy családján esett sérelmet a rendelkezésére álló eszközök segítségével torolt meg s a szociális hatalom legfennebb ez ösztön szabályozására törekedett. A mint rendre-rendre fejlődött a társadalom, úgy módosult azután a büntetendő cselekmény fogalma, míg végül annak megállapítását az állam feladata közé sorolta s a büntetés jogát magának tartotta fenn.

Ma már csak ott beszélünk bűncselekményekről, hol a cselekmény elkövetése gonosz szándékú vagy könnyelmű érzületre vall. Csak ott beszélünk bűncselekményről, hol olyan cselekedet követetett el, melyről előre látható volt, hogy jogsértő leend. Lukács Adolf meghatározása szerint: „a jogellenes cselekmény azt jelenti, hogy a delictum valamely jogszabályba ütközik”.² Frank meghatározása szerint is: „a bűncselekmény a büntető törvény megsértése, más szókkal, olyan cselekedet, melyet a törvény nemcsak tilt, de melynek elkövetése büntetéssel jár”.³ Tehát bünt követni el, nem tesz egyebet, mint oka lenni egy erkölcs-telen vagy jogellenes cselekedetnek és így teljesen mindegy a bűncselekmény fogalmának megállapításánál, hogy az akarat szabad-e vagy sem.

Legfennebb az a kérdés merülhet fel, hogy vajjon az indeterminizmus tudja-e jobb magyarázatát adni e fogalomnak vagy a determinizmus. Az indeterministák azt szokták állítani, „hogy a bűncselekmény vétkes cselekmény és feltételezi a jogsértő alany szabadságát”. Így pl. Köstlin.⁴ Hogy ezzel a tétellel semmiképpen sem adhatjuk kellő magyarázatát a bűn fogalmának jogi értelemben, egyszerre világos lesz, ha meggondoljuk, hogy bünt követni el a büntetőjog, sőt az erkölcsstan szempontjából is annyit tesz, mint saját lényegemből kifolyólag kötelesség és jogellenes cselekedetet hajtani végre. Tehát a cselekedet oka az *én*. Nos, ha így áll a dolog, lehetetlen azt állítanunk, hogy csak ott lehet szó bűnről, hol az egyén szabad; lehetetlen azt állítani, mert hiszen az egyén jelleme, karaktere meghatározza egyszersmind a cse-

¹ Id. mű, 150. s köv. l.

² Id. mű, 70. l.

³ Id. mű, 93 l.

⁴ Traeger id. mű, idézve 211. lapon.

lekmény jellegét is. Mihelyt előáll az a körülmény, hogy ő másként is cselekedhetett volna, elesik a bűnösség fogalma is, mert hiszen ebben az esetben az illető egyén *véletlenül* határozta el magát éppen erre a tette.¹ Ha továbbá tényleg szabad az akaratunk, miként az indeterministák állítják, akkor valamely bűncselekmény beszámításánál soha sem szabad tekintetbe venni a kísértés nagyságát s a körülmények erejét, de nem is szükséges, mert hiszen az a bizonyos substantialis akarat ezekre a körülményekre való tekintet nélkül határozza el magát — szabadon! Ez az akarat végső eredményében soha sem számítható be, mivel úgy cselekszik, a hogy neki tetszik, nyilvánulásai mindig esetlegesek.

Az indeterminizmus híveinek egy másik ellenvetése a következő: ha az ember akarata nem szabad, hanem az ember lényege az örökölt hajlamokból és a körülmények hatása folytán alakul ki, akkor az ember lényegének azok a hajlamok és körülmények az okai, ezeknek azonban ismét más valamely dolog az oka, ezeknek ismét más és így megy ez egészen a végtelenségig; ha ez áll, akkor, vetik fel a kérdést az indeterminizmus hívei, hol található azt a pontot, azt az okot, melyet végsőnek nevezhetünk? Erre az ellenvetésre azt felelhetjük, hogy a büntetőjognak semmi szüksége sincs arra, hogy az okokat mind felkutassa, hanem a legelső okot veszi fel végső oknak. Ha hirtelen nagy vízáradás támad, azt mondják, hogy annak oka valamely folyónak kiöntése s nem megyünk az okok egész sorozatán: atéli havazáson, a nagy párolgáson stb. S végig, hanem a közvetlen oknál megállapodunk. Úgy a büntetőjogban is.²

Végeredményül e szerint kimondhatjuk, hogy a bűnösség és bűncselekmény fogalma a determinizmus álláspontjáról is minden nehézség nélkül megállapítható.

Ezekben igyekeztünk a szabad akarat problémája és a büntetőjog között való viszonyt megállapítani. Igyekeztünk kimutatni, hogy a büntetőjog egyes fogalmai teljes mértékben igazolhatók a determinizmus álláspontjáról. A büntetőjog, mely gyakorlati céloknek áll szolgálatában, merőben független a szabad akarat problémájától. A büntetés jogosult minden olyan emberrel szemben, a ki törvénybe ütköző cselekedetet hajtott végre s a kinek cselekedete személyiségének gyümölcse.

Dr. ifj. Bartók György.

¹ Traeger id. mű, 212 s köv. l.

² Bővebben dr. Öreg J. id. m. 86—146 l.